

вчителя / О. Я. Савченко // Система неперервної освіти: здобутки, пошуки, проблеми : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 6 кн. – Чернівці : Митець, 1996. – Кн. 1. – С. 10–13.

10. Якиманская И. С. Технология личностно ориентированного образования / И. С. Якиманская. – М. : Сентябрь, 2003. – 175 с.

РЕЗЮМЕ

Л. Синько. Формирование готовности учителя математики к использованию инновационных технологий.

В статье исследованы проблемы готовности учителя к использованию инновационных технологий в системе личностно ориентированного обучения на уроках математики.

Ключевые слова: инновационные технологии, учитель математики.

SUMMARY

L. Sinko. Forming the readiness of teacher of mathematics to the use of innovative technologies.

The article examines the problems of the readiness of the teacher to use innovative technologies in the system of student-zorìentovanogo learning from the lessons of mathematics.

Key words: information technology, the mathematics teacher.

УДК 371.132:371.1:91

О. Л. Ткаченко

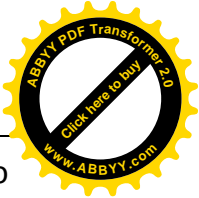
Сумський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ВЧИТЕЛЯ ГЕОГРАФІЇ

У статті визначені сутнісні характеристики й складові професіоналізму діяльності вчителя географії, етапи та ознаки його професійного розвитку. Дослідження психолого-педагогічних засад професіоналізму вчителя дозволило обґрунтувати основні аспекти професіоналізму вчителя географії.

Ключові слова: професіоналізм діяльності вчителя географії, педагогічна майстерність, гуманістична спрямованість діяльності, професійна компетентність, педагогічні здібності, техніка, творчість вчителя географії, етапи розвитку професіоналізму вчителя географії.

Постановка проблеми. Феномен професіоналізму вчителя в останнє десятиріччя в науковому та методичному обігу української педагогіки викликає значну зацікавленість. Поняття «педагогічний професіоналізм» використовується вітчизняними вченими переважно як категорія педагогічної науки, враховуючи і те, що вимоги до професійного рівня педагога за всі часи зумовлювались конкретними соціально-економічними, культурними, політичними та іншими суспільними умовами. Зосередження на понятті «професійний», дає змогу відзначити, що непрофесійно педагогічною діяльністю займаються майже всі люди на земній кулі. Саме у цьому криється причина недооцінки, а часто й нерозуміння специфіки професійних функцій вчителя. Суспільство у характеристиці вчительської праці орієнтується на видимі, зовнішні характеристики його діяльності, а також на ті звичаї, оцінки та стереотипи щодо вчителя, які склалися до сьогодення.

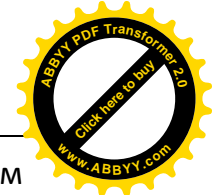
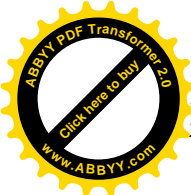
Водночас спостереження за діяльністю вчителів також показало формальне ставлення до своєї професії певної частки вчителів. Професійні обов'язки, вимоги до особистості вчителя часто залишаються для них зовнішніми, суто формальними. Це призводить до виникнення суперечностей: між вимогами суспільства до психолого-педагогічної підготовки педагогів, їх загальної і професійної культури та недостатнім проявом професіоналізму вчителями у практичній діяльності; швидкістю суспільних та інформаційних перетворень та неготовністю вчителів впроваджувати інноваційні технології в навчально-виховний процес та підвищувати педагогічну майстерність.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема професійного розвитку фахівця, становлення його професіоналізму в контексті сучасних гуманістичних підходів успішно розробляється у професійній педагогіці, що знаходить своє відображення в наукових доробках С. Я. Батишева, А. О. Деркача, Є. О. Климова, Т. В. Кудрявцева, Ю. П. Поваренкова, О. В. Романової, В. В. Рибалка, В. Д. Шадрікова та інших. Педагогічні основи оновлення освіти, розроблення теоретичних і методичних засад професійно-педагогічної підготовки вчителя розкриваються в працях В. П. Андрущенко, В. І. Бондаря, О. А. Дубасенюк, Л. В. Кондрашової, Н. В. Кузьміної, О. Г. Мороза, О. М. Пехоти, В. А. Семиченко, В. О. Сластьоніна, Л. О. Хомич та інших. Проблемам педагогічної майстерності великої уваги приділено науковцями – Є. С. Барбіна, І. А. Зязюн, Н. В. Кузьміна, М. В. Кухарев, Н. М. Тарасевич та інших, педагогічної творчості – В. І. Загвязинський, В. А. Кан-Калик, М. М. Поташник, Р. П. Раченко, С. О. Сисоєва, Р. П. Скульський, Т. І. Сущенко та інші, педагогічної культури – Є. В. Бондаревська, В. М. Гриньова, І. Ф. Ісаєв, В. В. Радул, І. С. Якіманська та ін.

Мета статті – теоретично дослідити психологічні та педагогічні аспекти розвитку професіоналізму вчителя географії.

Виклад основного матеріалу. Визначення професіоналізму (лат. *profitteer* – оголошую свою справу) за «Енциклопедією освіти» [1, 742] носить системний характер, оскільки професіоналізм трактується як сукупність знань, навичок поведінки та дій, що свідчать про професійну підготовку, навченість, придатність людини до виконання професійних функцій.

За енциклопедичними педагогічними даними білоруських авторів [3, 480] професіоналізм спеціаліста є результатом систематичного підвищення кваліфікації, творчої активності, здатності продуктивно задовольняти зростаючі вимоги суспільного виробництва і культури, а професіоналізм вчителя – висока підготовленість до виконання завдань професійної діяльності, яка дає змогу досягати значних якісних і кількісних результатів праці з найменшими витратами часу, розумових і фізичних сил на основі застосування раціональних прийомів виконання робочих завдань.

Педагогічні професії розглядають як рід діяльності, в якій джерелом існування людини є володіння мистецтвом формування особистості іншої людини засобами свого фаху [1, 743].

Звідси витікає необхідність аналізу поняття професіоналізму діяльності взагалі, і зокрема сутності професійної діяльності вчителя.

Професіоналізм діяльності – якісна характеристика суб'єкта діяльності, яка відображує високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок й умінь, володіння сучасними алгоритмами й способами розв'язання професійних задач, що дозволяє здійснювати діяльність з високою продуктивністю [3, 481]. Професійна діяльність вчителя – вид постійно виконуваної діяльності, специфіка якої полягає в психолого-педагогічному впливові на учнів з урахуванням їхніх вікових й індивідуальних особливостей, запитів, інтересів, захоплень, духовного світу й разом з тим у цілеспрямованому управлінні процесом вчення й розвитку особистості [3, 481].

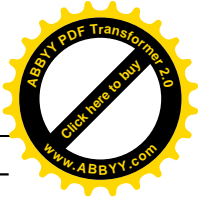
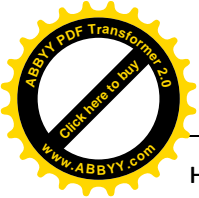
Узагальнення підходів до розкриття сутності поняття «професіоналізм» у педагогічних дослідженнях дозволило Т. М. Сорочан зупинитися на таких аспектах цього поняття, як [5]:

- поєднання професійної культури та професійної самосвідомості, що дозволяє педагогу на високому рівні здійснювати професійну діяльність, прихильником цього трактування був І. Зязюн;

- система професіоналізму особистості та професіоналізму діяльності, представниками цього трактування були російські вчені акмеологічної школи А. Деркач, О. Зазикін, В. Сластьонін. Учені підкреслюють, що професіоналізм особистості – це якісна характеристика суб'єкта праці, яка позначає високий рівень професійно важливих або особистісно-ділових якостей, креативності, а також наявність ціннісних орієнтацій, спрямованих на прогресивний розвиток. Отже, акмеологи тлумачать професіоналізм як інтегровану якість, яка складається з діяльнісного та особистісного аспектів;

- порівняння складових «вузького професіоналізму» та «широкого професіоналізму», що трактується в компаративістиці. «Вузький професіоналізм» обмежує поле діяльності педагога в часі і просторі, події в освітньому житті розглядаються ізольовано від навколишнього середовища, вміння вчителя виводяться з досвіду, професійні цінності базуються на автономній професійній діяльності. «Широкий професіоналізм» розширює поле педагогічної діяльності, вміння вчителя ґрунтуються на поєднанні практики та теорії, цінність професії базується на професійному співробітництві.

Сутнісні ознаки професіоналізму вчителя географії зумовлені також особливостями шкільної географічної освіти і тими цілями й завданнями, які перед

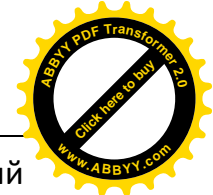
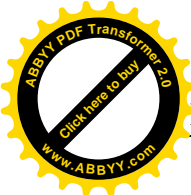
нею ставляться. Головне завдання сучасної географії, як шкільного предмета, – вивчення просторово-часових взаємозв'язків, природних і антропогенних факторів, особливостей розвитку різних територіальних систем. Географія – єдиний шкільний предмет світоглядного спрямування, що формує в учнів комплексне, системне і соціально-орієнтоване уявлення про Землю як планету людей. Це також єдиний предмет, що знайомить їх з територіальним (регіональним) підходом, як особливим методом наукового пізнання і важливим інструментом впливу на соціально-економічні процеси шляхом регіональної політики. Про це зазначають А. Г. Ісаченко, Л. І. Круглик, В. П. Корнєєв, В. П. Максаковський та ін.

Отже, на підставі здійсненого аналізу професіоналізмом діяльності вчителя географії ми схильні вважати якісну характеристику вчителя географії, тобто суб'єкта діяльності, яка відображує високу професійну кваліфікацію і компетентність, різноманітність ефективних професійних умінь й навичок, володіння сучасними алгоритмами й способами розв'язання професійних задач, що дозволяє здійснювати навчально-виховну діяльність з високою продуктивністю.

Системний підхід до професіоналізму вчителя, який міститься у працях І. А. Зязюна, В. М. Коротова, виявом професіоналізму вчителя вважає його педагогічну культуру, яка включає в себе такі основні компоненти: педагогічна майстерність, наукова ерудиція, загальна і національна культура, педагогічні здібності, педагогічна етика, культура мовлення, культура спілкування, духовне багатство, наукова організація праці, прагнення до самовдосконалення [4; 2].

Майстерність учителя розглядають як найвищий рівень педагогічної діяльності (якщо характеризують якість результату), як вияв творчої активності особистості педагога (коли характеризують психологічний механізм успішної діяльності). Задля усвідомлення витоків розвитку майстерності, розуміння шляхів професійного самовдосконалення І. А. Зязюн пропонує сформулювати визначення педагогічної майстерності як комплексу властивостей особистості, що забезпечує самоорганізацію високого рівня професійної діяльності на рефлексивній основі [4].

До таких важливих властивостей належать гуманістична спрямованість діяльності вчителя, його професійна компетентність, педагогічні здібності і педагогічна техніка. У цьому визначенні доцільно наголосити на таких особливостях: педагогічна майстерність у структурі особистості – це система, здатна до самоорганізації, системотвірним чинником є гуманістична спрямованість; підвалиною професійної майстерності є професійна компетентність (спрямованість і професійні знання становлять той кістяк високого професіоналізму в діяльності, який забезпечує цілісність системи, що самоорганізовується); педагогічні здібності забезпечують швидкість самовдосконалення; техніка, що спирається на знання і здібності, дає змогу виявити внутрішній потенціал учителя, гармонізуючи структуру педагогічної діяльності.

Усі складники педагогічної майстерності взаємопов'язані, їм властивий саморозвиток, а не лише зростання під впливом зовнішніх чинників.

Здійснений аналіз складових педагогічної майстерності вчителя та її елементів, виділених В. М. Коротовим [2], дозволив нам визначити основні елементи педагогічної майстерності вчителя географії:

1. Гуманістична спрямованість діяльності – найголовніша характеристика майстерності вчителя географії, яка полягає у спрямованості діяльності педагога на особистість іншої людини, утвердження словом і ділом найвищих духовних цінностей, моральних норм поведінки, стосунків.

2. Професійна компетентність – передбачає наявність глибоких географічних знань, навичок та умінь, професіоналізм у галузі педагогіки та психології, досконале володіння методикою навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах.

3. Педагогічні здібності – сукупність психічних особливостей вчителя, необхідних для успішного оволодіння педагогічною діяльністю, її ефективного здійснення. Серед основних *видів здібностей* розрізняємо такі:

- *дидактичні* – становлять основу вмінь дохідливо, цікаво, чітко і зрозуміло викладати учням будь-який, а тим більше географічний матеріал;

- *організаторські* – вміння організовувати учнів, захопити їх різними видами пошуково-географічної діяльності, створити колектив і зробити його інструментом, за допомогою якого формується відповідна структура особистості;

- *комунікативні* – здібності, що дозволяють встановлювати правильні стосунки з учнями, впливати на дитячий колектив, створювати здорову громадську думку;

- *перцептивні* – здібності й уміння створювати атмосферу співсвідомості, відчувати внутрішній світ дитини і бути з ним співзвучним;

- *сугестивні* – здатність за допомогою твердого слова, емоційно-вольового впливу домагатися позитивних результатів виховання;

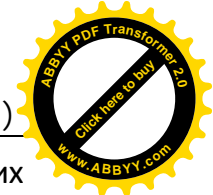
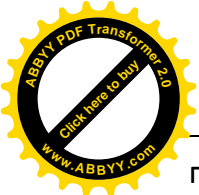
- *науково-пізнавальні* – здібності до збагачення географічних знань сучасною інформацією, що допомагають учителеві вільно орієнтуватися в навчальному матеріалі;

- *емоційна стійкість* – здатність контролювати себе, володіти ситуацією;

- *спостережливість* – не лише в умінні бачити, чути, а й у наявності інтересу до того, на що спрямовано увагу, вміння передбачати хід педагогічного процесу;

- *педагогічний оптимізм* – оптимістичне прогнозування – провідна професійно-педагогічна здібність, опора на позитивне в становленні особистості.

4. Педагогічна техніка як форма організації поведінки вчителя географії. Це фахове володіння засобами навчання географії, навички організації та проведення

географічних навчально-виховних заходів. Вона також передбачає прояв таких специфічних характеристик поведінки педагога: високу культуру мовлення; здатність володіти мімікою, пантомімікою, жестами; уміння одягатися, стежити за своїм зовнішнім виглядом; уміння керуватися основами психотехніки (розуміння педагогом власного психічного стану, уміння керувати собою); здатність до «бачення» внутрішнього стану вихованців і адекватного впливу на них.

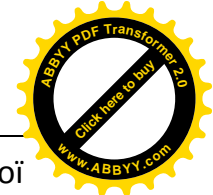
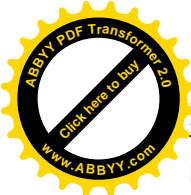
5. Педагогічна творчість є процесом створення і перетворення особистості учня під час навчально-виховного процесу з географії. Педагогічна творчість виявляється в науковій географічній діяльності вчителя і в творчій педагогічній роботі (оригінальне вирішення педагогічних завдань, розробка нових педагогічних методів, прийомів, застосування педагогічного досвіду в нових умовах, удосконалення системи роботи з учнями, імпровізація в педагогічному процесі). Під час роботи з учнями вчитель передбачає педагогічні ефекти, впливає на увагу, пізнавальну діяльність учнів, а також звертається до педагогічного перевтілення, що робить його діяльність творчим процесом.

Отже, щоб учитель географії діяв творчо, самостійно виважуючи результати своєї діяльності і коригуючи засоби з орієнтацією на мету, він повинен мати внутрішнє опертя і такі властивості, розвиток яких забезпечить професійний саморозвиток, а через нього – і розвиток учня.

Дослідження психолого-педагогічних основ розвитку професіоналізму дозволило з'ясувати, що, по-перше, професійний розвиток необхідно розглядати як процес, що триває все життя, а, по-друге, професійний шлях особистості і його основні етапи нерозривно пов'язані з віковим розвитком і загальним становленням особистості [6, 15].

Так, спираючись на теорію професійного розвитку Д. Сьюпера, згідно з якою індивідуальні професійні переваги і типи кар'єр можна розглядати як спробу людини реалізувати Я-концепцію (яка представлена всіма тими твердженнями, які особистість бажає сказати про себе, отже, усі ті твердження, що суб'єкт може сказати про себе, й визначають його професійну Я концепцію), нами визначено, що вчитель географії обирає професію, вимоги якої якнайкраще забезпечать йому виконання ролі, що відповідає його Я-концепції.

Залежно від того, як особистість представляє свою професію, вона відповідно приймає на себе визначені ролі у своїй професії зі збереженням їхніх власних цінностей. Професія вчителя географії є привабливою, як показало анкетування студентів спеціальності «географія» педагогічного ВНЗ, оскільки є можливість подорожувати; цікавий зміст шкільного предмету «географія»; робота з дітьми урізноманітнена широким асортиментом засобів навчання географії (натуральні об'єкти, моделі натуральних об'єктів і явищ, описи і зображення географічних об'єктів і явищ за допомогою символів, особливо

карти, атласи, контурні карти, картосхеми тощо), є можливість показу великої кількості навчальних фільмів, діафільмів тощо; вивчення географічних дисциплін дозволяє розібратися із закономірностями явищ і процесів, які відбуваються в природі, кліматі, суспільстві, господарстві.

Етапами професійного розвитку вчителя географії у відповідності до вікових періодів (на підставі виділених Д. Сьюпером етапів професійного розвитку та Хейвігхерстом етапів професійного шляху – де нами не враховуються етапи росту, самовизначення, ідентифікації з працівником та набуття основних трудових навичок і формування працьовитості) є:

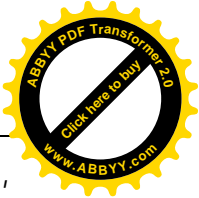
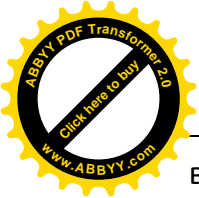
1 етап – набуття конкретної професійної ідентичності (від 15 до 24 років). Передбачає вибір професії вчителя географії і підготовку себе до неї; здобуття певного трудового досвіду вчителя географії від виробничої практики під час навчання у ВНЗ – до роботи молодим спеціалістом у школі. Цей етап пов'язаний зі спробами розібратися і визначитися у своїх фахових потребах, інтересах, здібностях, цінностях і можливостях, припущенням можливих варіантів професійної кар'єри. До кінця цього етапу починається освоєння обраної професії вчителя географії. Початок створення власного професійного портфоліо.

2 етап – становлення професіонала – вчителя географії вищої категорії (від 25 до 45 років). Передбачає удосконалення професійних здібностей і майстерності в рамках можливостей, наданих роботою в навчальному закладі і під підвищення кваліфікації в інститутах післядипломної педагогічної освіти. Відбувається просування службовими сходами, зміцнення кар'єри. Відзначається бажанням посісти належне місце в обраній діяльності, створення власного професійного портфоліо. Цей етап виявляється найбільш творчим.

3 етап – збереження досягнутого, або робота на благо суспільства (від 45 до 64 років). Характеризується бажанням зберегти за собою те становище, якого вчителі географії домоглися на попередньому етапі. Характеризується досягненням піка своєї професійної кар'єри.

4 етап – міркування про продуктивний період професійної діяльності, або спаду (після 65 років). Пов'язаний з підбиттям підсумків, спогадами про професійні досягнення в кар'єрі вчителя географії – участь у професійних конкурсах та різноманітних географічних заходах, якісну підготовку учнів до участі в олімпіадах, в географічних турах та конкурсах різних рівнів, написання методичних посібників і вказівок тощо. Відзначається убуттям фізичних і розумових сил. Характер роботи змінюється – він повинен відповідати можливостям людини, що знизилися.

Запропонована Є. А. Климовим класифікація етапів розвитку професіонала також викликає значний науковий інтерес [6, 15–16]. У своїх дослідженнях він

виділяє такі етапи: оптанта, адепта, адаптації, інтернала, майстерності, авторитету, наставництва. Аналіз зазначеної класифікації та здійснена нами її адаптація щодо розвитку професіоналізму вчителя географії дозволяє стисло охарактеризувати кожний з етапів.

Етап *оптанта* для майбутнього вчителя географії характеризується вибором взагалі вчительської професії і вступом до вищого педагогічного навчального закладу за спеціальністю «географія», на цьому етапі часто виникає проблема вимушеної зміни професії (переведення до іншого ВНЗ, факультету тощо).

Етап *адепта* – початок професійної діяльності, коли молода людина стає на шлях прихильності до професії – вчитель географії й опановує її (тобто навчається за обраною спеціальністю).

Етап *адаптації* або етап звикання молодого фахівця до безпосередньої роботи вчителем географії в загальноосвітньому навчальному закладі. Фахівець адаптується до норм колективу, в який він потрапляє, засвоює усі тонкощі роботи.

Етап *інтернала* – етап, на якому вчитель географії може самостійно справлятися зі своїми професійними обов'язками, активно долучається до усіх професіональних заходів з географії.

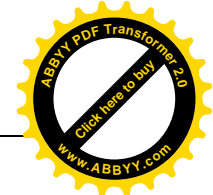
На наступному етапі *майстерності* людина знайшла свій індивідуальний, неповторний стиль діяльності, має стабільно високі результати, і відповідно деякі формальні показники своєї кваліфікації (категорію, розряд).

Етап *авторитету* – продовження етапу майстерності, відрізняється тим, що людина на цьому етапі є майстром своєї справи – свої професійні задачі вчителя географії вирішує за рахунок великого досвіду, умілості, уміння організувати роботу.

Етап *наставництва* – це етап, на якому авторитетний майстер має учнів, послідовників, колег, що готові переймати його досвід.

Обізнаність вчителів географії з віковою періодизацією та періодизацією професійного розвитку дає змогу вчителю цілісно планувати, мотивувати, організовувати і контролювати власну професійну діяльність. Подальше дослідження в зазначеному напрямі висуває низку завдань, пов'язаних із виявленням рівнів, етапів і перспектив професіонального розвитку вчителів географії.

Висновки. Дослідження психолого-педагогічних засад професіоналізму вчителя дозволило нам теоретично обґрунтувати основні аспекти професіоналізму вчителя географії, визначити сутнісні характеристики професіоналізму діяльності вчителя географії, етапи й ознаки його професійного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Коротов В. М. Педагогическое требование / В. М. Коротов. – М. : Просвещение, 1966. – 143 с.
3. Педагогика: Большая современная энциклопедия / [сост. Е. С. Рапацевич]. – Мн. : «Современное слово», 2005. – 720 с.
4. Педагогічна майстерність : підруч. / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. ; за ред. І. А. Зязюна. – [3-тє вид. доп. і переробл.]. – К. : СПД А. М. Богданова, 2008. – 376 с.
5. Сорочан Т. М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Т. М. Сорочан. – Луганськ, 2005. – 249 с.
6. Туріщева Л. В. Професійний розвиток педагога: психологічний аспект / Л. В. Туріщева. – Х. : Вид. група Основа, 2006. – 144 с. – («Управління школою»; Вип. 8 (44)).

РЕЗЮМЕ

Е. Л. Ткаченко. Психолого-педагогические аспекты развития профессионализма учителя географии.

В статье определены существенные характеристики и составляющие профессионализма деятельности учителя географии, этапы и признаки его профессионального развития. Исследование психолого-педагогических основ профессионализма учителя позволило обосновать основные аспекты профессионализма учителя географии.

Ключевые слова: профессионализм деятельности учителя географии, педагогическое мастерство, гуманистическая направленность деятельности, профессиональная компетентность, педагогические способности, техника, творчество учителя географии, этапы развития профессионализма учителя географии.

SUMMARY

E. Tkachenko. Psychological pedagogical aspects of geography teacher proficiency development.

Investigation of psychological pedagogical characteristics of teacher proficiency gave the possibility to identify the basic aspects of geography teacher proficiency development. Key characteristics and components of geography teacher proficiency development the stages and features of professional development are defined in this article.

Key words: geography teacher proficiency development Професіоналізм діяльності вчителя географії, pedagogical creativity, humanistically aimed activity, professional competence pedagogical abilities, technique, creativity of geography teacher, stages of geography teacher proficiency development.